

УДК 37.035:340.12:355.01

ЕФЕКТИВНІСТЬ ВІЙСЬКОВО-ПРАВОВОГО ВИХОВАННЯ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ЯК МЕТОДОЛОГІЧНА ПРОБЛЕМА

Федоренко В.В., к. філос. н.,
доцент кафедри правознавства

Житомирський інститут Міжрегіональної академії управління персоналом

У статті запропоновано аналіз сутності ефективності військово-правового виховання військовослужбовців Збройних сил України. Особлива увага зосереджена на розгляді ефективності, яка виражається в кінцевому результаті процесу військово-правового виховання і її функціональній залежності від основних елементів структури цього процесу, а також від об'єктивних умов, в яких він здійснюється.

Ключові слова: військово-правове виховання, методологія, ефективність, ймовірність, оптимальність, результативність, духовний фактор, рівні детермінації.

В статье предложен анализ сущности эффективности военно-правового воспитания военнослужащих Вооруженных сил Украины. Особое внимание сосредоточено на рассмотрении эффективности, которая выражается в конечном результате процесса военно-правового воспитания и ее функциональной зависимости от основных элементов структуры этого процесса, а также от объективных условий, в которых он осуществляется.

Ключевые слова: военно-правовое воспитание, методология, эффективность, вероятность, оптимальность, результативность, духовный фактор, уровни детерминации.

Fedorenko V.V. EFFEKTIVNESS OF MILITARY LAW EDUCATION OF MILITARIES AS A METHODOLOGICAL PROBLEM

This article proposes analysis of the essence of the effectiveness of military-legal education of members of the Armed Forces of Ukraine. Special attention is focused on efficiency consideration, which is reflected in the end result of the process of military-legal education and its functional dependence on the basic elements of the structure of this process, as well as from objective conditions in which it is carried out.

Key words: military-legal education, methodology, effectiveness, probability, optimal, effective, spiritual factor; level of determination.

Постановка проблеми. Зміна військово-політичної обстановки в державі, яка пов'язана з російсько-українським конфліктом, поставила на порядок денний проведення в Україні військової реформи зі створення сучасної, мобільної, всебічно забезпеченої армії. Тому нині необхідно розв'язати цілий комплекс проблем, зумовлених сутністю армії як цілісного соціально-політичного утворення, що виступає, з одного боку, частиною суспільства, а з іншого – розвивається і функціонує за специфічними законами. Однією з таких проблем є створення ефективної системи військово-правового виховання в Збройних силах України (ЗСУ). Це потребує, в свою чергу, своєчасного вирішення цілого ряду завдань як теоретичного, так і практичного плану. Серед них особливої уваги, на наш погляд, заслуговує методологічний підхід до визначення сутності ефективності військово-правового виховання військовослужбовців, який покладено в основу її оцінки.

Ступінь розробленості проблеми. Зазначена проблема вже тривалий час перебуває в центрі уваги багатьох науковців: В. Батмазова, М. Варія, В. Головченка, Ю. Грошевого, О. Губка, А. Крижанівського, В. Оксамитного, Ю. Руденка, І. Рущенко, С. Сливки, М. Требіна та ін. В їх працях розглядається сутність, зміст, ефективності виховання. Разом з тим, в межах цих досліджень існує чимало невивчених і суперечливих питань, на що вказують і самі дослідники.

Мета статті – проаналізувати сутність ефективності військово-правового виховання військовослужбовців Збройних сил України

Виклад основного матеріалу. Військово-правове виховання членів людської спільноти, адаптація їх до реальної військово-правової дійсності – це ті визначальні чинники, які суттєво впливають на боєздатність армії. У наш час, коли держава в умовах проведення антитерористичної операції вимушена проводити мобілізацію населення до українського війська, стало зрозумілим, наскільки недосконалою і надмірно спрощеною виглядає система військово-правового виховання. Нерідко спостерігається схильність до абсолютизації її прикладного характеру, до примітивної конкретизації завдань. «Ситуація вимагає докорінних змін», – стверджує провідний психолог соціально-психологічного центру ЗСУ В. Петухов [1, с. 31]. По-новому оцінити роль соціально-гуманітарного знання і військово-правового виховання у підготовці і веденні так званої комбінованої війни з активним застосуванням підривних соціальних технологій закликає і професор І. Рущенко [2, с. 28–31].

Без цього неможливе формування духовного фактору ЗСУ, який є найважливішим компонентом у структурі бойового потенціалу. Ще відомий китайський мислитель Лю Цзи підкреслював: «Якщо на війні армія зазнала невдачі, перевір стан своїх воїнів. Якщо вони повні сил, надихни їх до бою; якщо серед них занепад і зневіра, підними їх дух,

щоб вони знову могли боротися» [3, с. 254]. Потрібно враховувати, що духовний чинник армії детермінований духовними основами суспільства, його сьогоденням і минулим. У конкретних умовах повсякденної діяльності на духовний чинник армії впливають і ситуативні чинники: соціальний статус військовослужбовця в суспільстві, рівень оплати військової праці, ступінь вирішення житлових і побутових проблем, розвиненість демократичних інститутів в армії, морально-психологічне навантаження бойового навчання та ін. Духовний чинник варто розглядати в нерозривному взаємозв'язку з іншими елементами бойового потенціалу – технічною оснащенням і військовою майстерністю. На стан духовного чинника істотно впливає оснащеність армії досконалими зброєю і технікою та вміння особового складу майстерно володіти ними. У свою чергу, духовний чинник поєднує в цілісний моноліт усі елементи бойового потенціалу і впливає на сутність, зміст військово-правового виховання та його ефективність. Це ще раз підтверджує, що військово-правове виховання досить складна, багаторівнева система і, водночас, надзвичайно важлива філософсько-правова проблема. Тому будь-які спроби дати просту відповідь на питання про природу військово-правового виховання та його ефективність неминуче приречені на невдачу.

Практика засвідчує, що під ефективністю виховання протягом багатьох років розумілось і розуміється нині загальне покращення виховного процесу. Проте накопичення теоретичних і емпіричних даних дало змогу з'ясувати, що ефективність виховання не означає тільки покращення результатів виховання. Так, на думку П. Городова, ефективність виховання є критерієм оптимальності заходів, які проводить суб'єкт виховання з метою отримання відповіді на питання: яке з запланованих варіантних рішень виховного процесу найбільшою мірою відповідає цілям виховання [4, с. 8, 17–18].

Дійсно, ефективність виховання є складним поняттям, що зумовлено самою сутністю реального виховного процесу, тому доречно проаналізувати наявні визначення ефективності виховання. Той самий П. Городов вважає: «Ефективність – це підсумок діяльності всіх категорій вихователів, вусіх факторів, які впливають на процес становлення особистості офіцера, це, зрештою, узагальнюючий показник функціонування всієї системи виховання» [4, с. 18]. Польські дослідники К. Денек і Я. Гнітецький вважають, що важливим показником ефективності процесу підготовки спеціалістів у ВНЗ є ступінь досягнення поставлених виховних цілей, що визначається під час контролю й оцінки результатів процесу виховання [5, с. 38–41]. При цьому К. Денек стверджує, що ефективність виховання проявляється у вузькому і широкому значенні. Перше з них має чисто економічний характер, а саме виражає співвідношення величини досягнутих результатів порівняно з витратами, друге – порівняну величину, яка означає співвідношення досягнутого ефекту з витраченими коштами [5, с. 59].

Отже, існують різні підходи і критерії визначення ефективності виховання. Загалом вони характеризують сукупність позитивних найбільш продуктивних властивостей навчально-виховного процесу і водночас економічно обґрунтованих дій, які дають змогу досягти найкращих результатів у процесі виховання. По-друге, вони вказують, що категорія «ефективність виховання» найбільш тісно пов'язана з поняттями «імовірність», «оптимальність», «результативність».

Усі поняття об'єднує те, що вони вказують на кількісно-якісну характеристику процесу військово-правового виховання і в різних умовах так чи інакше виступають виявом філософської категорії міри. Це близькі за сенсом, але не тотожні поняття. Так ймовірність виражає ступінь обґрунтованості, можливості якогось явища чи процесу, а ефективність є мірою можливості з точки зору близькості її до найбільш доцільного для військовослужбовців результату. Оптимальність виступає мірою, межею кількісно-якісних «переливів» ефективності. Це означає, що вона більш органічно і безпосередньо пов'язана з конкретним, доцільним із точки зору умов, станом процесу виховання. Тоді ефективність виховання є результатом оптимізації процесу виховання – результатом такого співвідношення, взаємозв'язку елементів його структури, в результаті чого досягається найвищий результат цієї операції з усіх можливих, який визначається критеріями оптимальності. В іншому джерелі зазначено, що поняття ефективності похідне від латинського effectus (виконання, дія) й означає «дієвість, результативність» [6, с. 322]. Категорія ефективності взагалі передбачає досягнення найвищих результатів за найменших затрат праці й часу. Будь-яка діяльність вимагає певних фізичних, духовних, матеріальних, фінансових затрат та часу. Ефективнішою вважають ту діяльність, яка дає змогу досягти поставленої мети за найкоротший час із найменшими затратами сил і засобів.

Аналіз реальної практики військово-правового виховання засвідчує, що його ефективність зумовлена низкою детермінант суб'єктивного й об'єктивного характеру. Так, за результатами соціологічних досліджень 51,6% опитаних офіцерів і 44,3% солдатів і курсантів вважають наявну систему військово-правового виховання недостатньо ефективною. На зниження ефективності військово-правового виховання суттєво впливає падіння престижу та авторитету армії «в очах суспільства» (24,5%), відсутність нової національної військової ідеології (34,5%), низький рівень якостей вихователів офіцерського складу (28,6%), поганий соціальний захист, побут (39,4%), неефективність форм і методів виховання (їх одноманітність) 58,2% [7, с. 56–57]. Забезпечення ефективності військово-правового виховання зобов'язує нас враховувати сутність, зміст і структуру процесу військово-правового виховання, його особливості й зв'язок із морально-психологічною підготовкою, а також із навчанням, які розкривають його складність і суперечливість. Оскільки ми оперуємо поняттям «ефективність», яке ві-

дображає якість діяльності, доцільно ще раз звернутися до поняття «діяльність» з урахуванням її специфіки в процесі військово-правового виховання.

Такий підхід дав змогу виокремити в процесі військово-правового виховання як одного з видів діяльності чотири взаємопов'язані етапи:

1) формування бажаного як суб'єктивної мети;

2) обґрунтування засобів та умов досягнення ефективного результату;

3) безпосереднє втілення, матеріалізацію вибраної мети;

4) оцінка отриманого результату.

Ефективність військово-правового виховання пов'язана з кожним етапом і зумовлена їх співвідношенням (відповідністю чи невідповідністю).

Отже, виховна діяльність містить мету, засоби, результат, його оцінку і сам процес діяльності. Тому один із підходів до визначення ефективності військово-правового виховання залежить від усвідомлення та встановлення необхідних зв'язків у структурі «мета – засіб – результат – оцінка». Зважаючи на вищезазначене, правильне розуміння ефективності військово-правового виховання можливе тільки у разі її співвідношення з цілями. Значення цілей для розуміння ефективності військово-правового виховання полягає в тому, що в них визначається його кінцевий результат. Мета служить вихідним пунктом будь-якої діяльності (з неї починається діяльність) і першоосновою оцінки її результату. Досягнення результату повністю залежить від ступеня реалізації мети в ньому, а отже, досягнута мета – гарний результат, високий рівень ефективності виховної роботи; відповідно, частково реалізована мета – невисокий результат і низька ефективність виховної роботи. Такий підхід до розкриття сутності ефективності військово-правового виховання засвідчує подвійний характер людської діяльності, єдність її духовної і предметно-матеріальної сфер, цілепокладання і цілевиконання. Суперечлива єдність ідеального й матеріального, збігів або розбіжностей мети і результату в діяльності дають підстави розглядати ефективність військово-правового виховання як ступінь відповідності результату поставленій меті, що досягається за допомогою адекватних їй засобів у конкретних умовах соціальної практики.

Науковці здійснюють спроби формалізації визначення ефективності військово-правового виховання через певний коефіцієнт ефективності, який пропонують визначати за формулою:

$$K(ef) = \frac{X - \text{вимірне}}{X - \text{цільове}}, \quad (1)$$

де $K(ef)$ – коефіцієнт ефективності;

X – характеристика ефективності.

Таке розуміння ефективності військово-правового виховання є доволі узагальнюючим, зорієнтованим тільки на порівняння отриманого результату з метою – ефективність, яка знаходить вираз у кінцевому результаті. Такий підхід не дає змоги за ефективністю

функціонування основних елементів структури процесу передбачати його можливий результат й оцінити проміжний результат, визначити ступінь співвіднесеності та оптимізованості елементів структури військово-правового виховання.

Правомірно ставити питання про розкриття сутності ефективності військово-правового виховання «у двох вимірах»: а) як ефективність самого процесу військово-правового виховання і б) як ефективність, що знаходить вираз у кінцевому результаті (ефективність проміжну та ефективність кінцеву). Обидва виміри перебувають у діалектичному взаємозв'язку за провідної ролі ефективності «в другому вимірі». Це дає, на наш погляд, змогу уникнути абсолютизації однієї зі сторін цього явища, коли ефективність виховання визначали тільки за кількістю проведених заходів, їх періодичністю, кількістю учасників охоплених заходами, але не аналізували зміни в свідомості й поведінці учасників, в їх практичній діяльності, з одного боку, а з іншого, – не розглядали стан реального процесу військово-правового виховання, що зумовив зміни. Таке розуміння сутності ефективності військово-правового виховання передбачає і врахування ще одного детермінанта – фактору часу.

Тому чим краще будуть вирішуватися у процесі військово-правового виховання протиріччя між зростаючими вимогами до спектру й рівня розвитку необхідних військово-вослужбовцю морально-правових і бойових якостей та обмеженням часом, тим вищою буде його ефективність. Отже, ефективність військово-правового виховання – це ступінь досягнення поставлених цілей за умови оптимального використання наявних засобів у можливо короткий час. При цьому під оптимальним використанням засобів розуміється така організація і здійснення процесу військово-правового виховання, вибір його змісту, методів, форм і прийомів впливу на основі певних критеріїв, які забезпечують ефективніше вирішення виховних завдань як на проміжних, так і на завершальних етапах.

Зазначене положення відображає з погляду сутнісної характеристики процесу військово-правового виховання зумовленість його ефективності низкою детермінант. Останні діють не ізольовано, а створюють систему елементів, які взаємодіють у процесі військово-правового виховання. Математичну модель ефективності процесу військово-правового виховання можна подати за допомогою такої формули:

$$E = f(s, o, c, k, z, m, n, u, w, t). \quad (2)$$

У цій формулі залежна змінна (E) означає ефективність військово-правового виховання. Вона є функцією незалежних змінних процесу військово-правового виховання, зокрема й фактору часу. У наведеній формулі використовуються також такі позначення: s – потенціал суб'єкта виховання, o – потенціал об'єкта виховання, c – якісне цілепокладання, z – принципи, m – методи, n – організаційні форми, u – самовиховання, w – оцінка, t – час виховного впливу. Варто враховувати

неправомірність розгляду якогось одного з елементів цієї системи поза його зв'язками з іншими.

Розкриття сутності та змісту ефективності процесу виховання неможливе без визначення факторів, якими він детермінований. Факторами ж виступають явища, ознаки або обставини, які перебувають у причинно-наслідковому зв'язку з показниками, результатами процесу військово-правового виховання і здійснюють на неї якісний та кількісний вплив. У реальній практиці управління вихованням існує багато таких факторів, і всі вони певною мірою впливають на його ефективність. Цей вплив виникає не тільки через різні комбінації елементів процесу військово-правового виховання, а й через зовнішнє середовище. У контексті напряму впливу фактори можна поділити на внутрішні й зовнішні. Разом із тим внутрішні та зовнішні фактори перебувають у складному взаємозв'язку, тому важливо розуміти їх взаємний вплив. Останній може набувати специфіки залежно від конкретної ситуації. Зовнішні фактори, у свою чергу, поділяють на фактори прямої дії (безпосередньо впливають на процес військово-правового виховання), та фактори непрямої дії (здійснюють вплив через певні механізми).

Зовнішні фактори є тими об'єктивними умовами, в яких здійснюється процес виховання. Вони не залежать від системи військово-правового виховання і визначають напрями й характер виховної діяльності. Для системи військово-правового виховання важливо оптимально використовувати засоби й можливості. Під оптимальним використанням можливостей розуміється найбільш повне використання об'єктивних умов, в яких здійснюється процес військово-правового виховання. Об'єктивні умови – це обставини і фактори, що не залежать від людей, визначають напрями, характер і форми їх діяльності. Варто пам'ятати, що об'єктивні умови (фактори) самі по собі не створюють можливості ефективного військово-правового виховання, яка в дійсності має, як засвідчує практика, різний рівень реалізації. Умовно можна виділити три рівні детермінації, яким відповідають порівняно самостійні сфери – «українське суспільство – армія», «армія – військовий колектив», «військовий колектив – особистість військовослужбовця».

Найважливішими факторами першого рівня детермінації ефективності військово-правового виховання в системі «українське суспільство – армія» є: стан суспільства (ефективність функціонування його політичної, економічної, духовної, соціальної сфер); стан законодавчої бази (котра врегулює відносини у військовій сфері); характер ставлення суспільства до армії, загальнонародний характер армії, зовнішньополітична спрямованість її функціонування; соціально-психологічна єдність військовослужбовців як представників різних соціальних груп; єдність армії і народу; спосіб життя військовослужбовців (як специфічне відображення способу життя українського народу). За ставленням до військово-правового виховання ці

фактори є тим об'єктивним середовищем, в якому воно здійснюється.

На ефективність військово-правового виховання впливає і сукупність факторів другого рівня детермінації у сфері «армія – військовий колектив». Вони конкретизують вплив розглянутих вище факторів і відображають специфіку виховної діяльності виду збройних сил чи роду військ. До факторів цієї сфери можна віднести стан ЗСУ (стан озброєння і військової техніки, логістики, тилового забезпечення, соціального і правового захисту військовослужбовців і т. ін.), вимоги Міністерства оборони України, командування видів і родів військ із питань виховання воїнів, рівень соціально-психологічної роботи у військах, ступінь відповідності її змісту, форм і методів завданням конкретного роду військ чи виду ЗСУ, рівень розвитку наукових знань із проблем формування особистості як захисника Вітчизни, стан управління виховною діяльністю в армії та інші.

Зазначимо, що саме в сфері «армія – військовий колектив» створюється конкретне середовище, комплекс умов, які вирішальним чином впливають на ефективність військово-правового виховання в первинних військових колективах. І саме від діяльності військових кадрів у сфері «армія – військовий колектив», від їх організаторської роботи залежать результати військово-правового виховання. Суттєвий вплив на ефективність військово-правового виховання здійснює сукупність факторів у сфері «військовий колектив – особистість військовослужбовця», оскільки саме в цій ланці безпосередньо відбувається формування особистості військовослужбовця.

До найважливіших факторів третього рівня детермінації можна віднести: систему військово-правового виховання та управління нею, стан матеріально-технічної бази, стан дослідницької роботи з проблем виховання, стан внутрішнього порядку і служби військ у підрозділі, військові традиції частини (підрозділу) тощо. Виокремлення трьох рівнів детермінації ефективності військово-правового виховання і відповідних їм сфер не може не мати характер певної умовності. Водночас розглянуті сфери і фактори дають змогу сформулювати чітке уявлення про залежність вирішення конкретних проблем від стану загальних питань. Так, на нинішньому етапі боротьби за українську незалежність і державність, цілісність, недоторканість кордонів України, реформування всіх сфер суспільного життя, суспільства й армії створюються сприятливі умови для підвищення ефективності всієї виховної роботи.

Висновки. На основі з'ясування загального і специфічного в сутності ефективності військово-правового виховання, розкриття її залежності від внутрішніх та зовнішніх факторів і, зокрема, від специфіки військової діяльності, можемо сформулювати такі висновки:

– ефективність військово-правового виховання – це ступінь реалізації поставлених цілей, викликаних потребами суспільства і пов'язаних із формуванням у військовослужбовців бажаного спектру й рівня мораль-

но-правових та бойових якостей за оптимального використання наявних можливостей об'єктивних умов і якостей у найкоротший термін;

– ефективність військово-правового виховання є важливим критерієм навчально-виховного процесу, його кількісно-якісною характеристикою і функцією незалежних змінних елементів навчально-виховного процесу, зокрема оцінки і часу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кузнецов Ю. Психологи для учасників АТО / Ю. Кузнецов // Військо України. – 2014. – № 9 (168). – С. 30–35.
2. Руценко І.П. Війна і соціологія / І.П. Руценко // Оборонний вісник. – 2014. – № 7. – С. 28–35.
3. Китайское искусство войны. Постигание стратегии / Чжугэ Лян и Лю Цзи / Составление и ред. Т. Клири; Пер. с английского Р.В. Котенко. – 2-е изд. – СПб.: Евразия, 2012. – 256 с.
4. Городов П.Н. Оптимизация процесса воспитания в высшей военной школе / П.Н. Городов. – М.: ВПА, 1983. – 125 с.
5. Денек К. Критерии и показатели оценки эффективности в высшей школе / К. Денек, Я. Гнитецки // Современная высшая школа. – 1983. – № 2. – С. 37–59.
6. Всемирная энциклопедия: Философия / Главн. науч. ред. и сост. А.А. Грицанов. – М.: АСТ, Мн.:Хорвест, Современный литератор, 2001. – 1312 с.
7. Правова робота в Збройних силах України: [Навчальний посібник] / За заг. ред. В.І. Кириленка – К.: РВЦ «Військовий інститут», 2010. – 408 с.